

REÁLNÁ A SYMBOLICKÁ TOPOGRAFIE V DÍLE SYNESIA Z KYRÉNY*

MARTIN C. PUTNA (Praha)

Pomeznosti Synesia z Kyrény

Dílo Synesia z Kyrény je pomezní v několika smyslech slova. Co do kulturních epoch stojí na pomezí literatury antické a byzantské, a to nejen vnějším faktem doby svého vzniku (konec čtvrtého a počátek pátého století po Kristu): Synesios se coby programový literární klasicista snaží navazovat na styl autorů klasické antiky – a byzantští klasicisté se zase snaží navazovat na jeho styl, pokládajíce jeho samého za klasika; ne náhodou jeho vliv kulminoval v době palaiologovské renesance.¹

Co do tvůrčích oborů stojí na pomezí filozofie a rétoriky. Na jedné straně Synesiovy texty odkazují k autorovu filozofickému vzdělání (byl žákem alexandrijské novoplatoničky Hypatie, jíž pak adresoval řadu svých listů) a zabývají se filozofickými tématy (filozofické pasáže obsahují zejména traktáty *Chvála plešatosti* a *O snech*, řeč *O vládě* a alegorická próza *Příběhy egyptské aneb O prozřetelnosti*, rovněž však některé listy). Na druhé straně však Synesios výslovně hájí rétoriku nejen coby tvůrčí obor, ale i coby životní postoj, jenž se s filozofií nijak nevyklučuje, ba naopak, dodává životní orientaci i textům to, co podle jeho

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze *Antropologie komunikace a lidské adaptace* (MSM 0021620843).

¹ Pro konkrétní údaje o „druhém životě“ Synesiově srov. JACQUES LAMOUREUX, *Introduction*, in: SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Opuscules*, I, Paris 2004, s. LXXII–LXXVII.

soudu „čisté“ filozofii schází – rozměr estetický. Tato koncepce „filozofující rétoriky“ je hlavním námětem traktátu *Dión*.² Životopis rétora, působícího na přelomu prvního a druhého století po Kristu, se stává současně „apologií *pro domo sua*“, jak naznačuje i podtitul *περὶ τῆς κατ' αὐτὸν διαγωγῆς – O způsobu života podle jeho vzoru*. Výsledkem tohoto postoje ovšem je, že ze zorného úhlu dějin filozofie se Synesios jeví jako zjev spíše marginální, myšlenkově málo přínosný pro hlavní linii neoplatonismu, v podstatě jako filozofující rétor.³

Do dějin filozofie Synesios vstoupil tedy spíše „schodištěm pro služebnictvo“ – coby žák a korespondent Hypatiin, jehož texty slouží jako prameny pro poznání života a názorů jeho učitelky a korespondentky.⁴ Nicméně z hlavního proudu dobové rétoriky se vymyká zase jinak: jednak není rétorem profesionálním jako většina autorů „druhé sofistiky“, nýbrž aristokratem, který rétoriku pěstuje do velké míry pro svou osobní zálibu⁵ a jen „druhotně“ tuto svou schopnost vkládá do služeb své obce (to je zejména případ jeho rétorско-politické mise na konstantinopolském císařském dvoře). A jednak – jeho dílo obsahuje vlastně velmi málo řečí, rétorických textů, v užším slova smyslu: kromě řeči *O vládě* už jsou to jen dva krátké politické projevy z lokální scény zvané *Katastase* a dvě liturgické homilie.

Co do náboženské příslušnosti stojí na pomezí pohanství⁶ a křesťanství. Toto pomezí je strukturováno mimořádně složitě. Na jednu stranu byl Synesios žákem Hypatie, pokládané většinou interpretů za pohanku, ba za symbolické ztělesnění pohanského novoplatonismu. Na druhou stranu byl obyvateli Pentapole zvolen biskupem. Na jednu stranu zformuloval před svým svěcením v listě 105 výslovně své námitky

² Srov. ALDO BRANCACCI, *Seconde sophistique, historiographie et philosophie*, in: *Le plaisir de parler. Études de sophistique comparée*, (éd.) BARBARA CASSIN, Paris 1986, s. 87–110.

³ Srov. HENRI-IRÉNÉE MARROU, *Synesius of Cyrene and Alexandrian Neoplatonism*, in: *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, (ed.) ARNALDO MOMIGLIANO, Oxford 1963, s. 126–150.

⁴ Srov. JOHN M. RIST, *Hypatia*, in: *Phoenix* 19, 1965, s. 214–225; MARIA DZIELSKA, *Hypatia of Alexandria*, Cambridge (Mass.) 1995.

⁵ Srov. ALAN CAMERON, *Wandering Poets. A Literary Movement in Byzantine Egypt*, in: *Historia* 14, 1965, s. 470–509.

⁶ *Ad vocem* terminologie: pro dobu, kdy je římská říše jak formálními znaky, tak většinovou příslušností obyvatel již křesťanská, pokládám pojem „pohanství“ za legitimní. Používám ho jakožto hodnotově bezpříznakový.

proti některým bodům křesťanské ortodoxie (víra ve vzkříšení těla aj.) i ortopraxe (požadavek celibátu pro biskupy).⁷ Na druhou stranu svěcení nakonec přijal a, jak naznačují jeho listy z následujících let, vykonávání biskupského úřadu se odpovědně věnoval (*Ep.* 9, 13, 41, 42, 128 a další). Na jednu stranu ve filozoficko-náboženských pasážích Synesiových traktátů a listů i v jeho hymnech dominují představy a motivy, odkazující k novoplatónskému obrazu světa (nemluvě o drtivé převaze pohanských autorů mezi těmi, které Synesios cituje, parafrázuje či připomíná). Na druhou stranu se jen málokteré z těchto představ a motivů vysloveně přičí křesťanskému obrazu světa. Zvláště některé jeho hymny představují amalgám, v němž je Kristus a trojjediný Bůh vzýván za pomoci pojmů vlastních novoplatonismu, ba pojmů braných z mystérií či z *Chaldejských věšteb*.⁸ Je tudíž jen zákonité, že právě této náboženské pojmové oscilaci, tomuto aspektu pomezí Synesiova díla se dostalo vydatné badatelské pozornosti – a že výsledky tohoto bádání skýtají velmi široké spektrum odpovědí na otázku, jaké vlastně přesně bylo Synesiovo náboženské přesvědčení, jakým vývojem prošlo a k jakému výsledku dospělo.⁹

Kromě těchto jest však ještě jedno pomezí, jemuž byla zatím v synesiovské literatuře věnována relativně menší pozornost: pomezí geografické. Ono fyzické místo, z něhož Synesios pochází, v němž vytváří většinu svých textů a z něhož obhlíží a popisuje svět. Oním fyzickým místem je oblast Kyrenaika v dnešní Libyi, ležící v rámci antické oikumeny hned na dvojitým pomezí: jednak mezi kultivovanou oikumenou a divokým pouštním „barbarikem“, jednak mezi řeckojazyčnou a latinskou polovinou říše (sousední provincií směrem na západ už je latinská Tripolitania).

⁷ Srov. JOSEPH VOGT, *Philosophie und Bischofsamt: Der Neuplatoniker Synesios in der Entscheidung*, in: Grazer Beiträge 4, 1975, s. 295–309; ALBRECHT DIHLE, *Die Gewissensentscheidung des Synesios*, in: *Loyalitätskonflikte in der Religionsgeschichte*, (Hrsg.) CHRISTOPH ELSAS, Würzburg 1990, s. 324–329.

⁸ Srov. WILLY THEILER, *Die chaldäischen Orakel und die Hymnen des Synesios*, in: Týž, *Forschungen zum Neuplatonismus*, Berlin 1966, s. 252–301; SAMUEL VOLLENWEIDER, *Neuplatonische und christliche Theologie bei Synesios von Kyrene*, Göttingen 1985.

⁹ Kromě citovaných prací srov. např. CHRISTIAN LACOMBRADÉ, *Synésios de Cyrène hellène et chrétien*, Paris 1951. Lacombrade posléze revidoval své teze v úvodu k edici Synesiových hymnů, srov. CHRISTIAN LACOMBRADÉ, *Introduction*, in: SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Hymnes*, Paris 2003, s. V–XLIX.

Geografická lokalizace místa literární tvorby může a nemusí být pro výklad této tvorby relevantní. Je zřetelné, že například u Synesiových (v širším slova smyslu) současníků, kteří jsou „čistými“ filozofy, je místo jejich pobytu a psaní jen vnější okolností. Synesios však ve svých textech reflektuje konkrétní, fyzický svět, jenž ho obklopuje, a události politické i církevní, vojenské i hospodářské. Pro poznání každodennosti pozdně antické Kyrenaiky je tudíž dokonce klíčovým, ba téměř jediným textovým zdrojem.¹⁰

Jenomže Synesios není vědomým „dokumentaristou“. Každodennost světa proniká do jeho textů, ale není sama o sobě jejich námětem. Synesios svět nejen popisuje, ale především modeluje a interpretuje. Jakožto rétor, jakožto klasicista, jakožto autor píšící s vědomím velké literární tradice za zády, nahlíží fyzický svět své doby skrze prisma klasické literatury. Reálná, „zkušenostní“ geografie pozdní antiky, nahlížená z unikátního fyzického místa, z „pomezí“ Kyrenaiky, se v jeho textech setkává s geografii „vyčtenou“, literární, symbolickou, v podstatě společnou všem klasicizujícím literátům pozdní antiky.

Způsob a výsledek tohoto setkání dvou geografii a z něj vyplývající celkový model Synesiova světa (a nikoli filozofické a náboženské obsahy Synesiových textů) bude tedy vlastním tématem této studie. Předmětem zkoumání bude celý korpus Synesiova díla, napříč všemi žánry: traktáty *Chvála plešatosti* (dále citováno jako *Calv.*), *O snech* (dále citováno jako *De somniis*), *Dión* (dále citováno jako *Dio*), řeči *O vládě* (dále citováno jako *De regno*) a *O daru* (dále citováno jako *De dono*), alegorická próza *Příběhy egyptské aneb O prozřetelnosti* (dále citováno jako *Aegyptiaca*), dvě *Katastase* (dále citováno jako *Katastasis*), dvě homilie, devět hymnů a soubor 146 listů (dále citováno jako *Ep.*).¹¹ K rozdílům v používání geografických názvů, plynoucím z rozdílnosti žánrů, bude pochopitelně přihlíženo.

¹⁰ Srov. DENIS ROQUES, *Synesios de Cyrène et la Cyrenaïque du Bas-Empire*, Paris 1987. Tím spíše je hodno politování, že dosud jediná česká práce o antické Libyi se zmiňuje o Synesiovi jen letmo a na základě údajů z druhé ruky – a navíc překroucených; z Hypatie se tak stal Hypatius (*sic*) – Srov. KVĚTA ŠMOLÁRIKOVÁ, *Antická Libye*, Praha 2006, s. 65 (srov. i recenzi VLASTIMILA DRBALA, in: *Listy filologické* 129, 2006, s. 405–411).

¹¹ Jako pramen slouží nová kompletní edice synesiovského korpusu, vydaná v nakladatelství Les belles lettres: SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Hymnes*, texte établi et traduit par CHRISTIAN LACOMBRADÉ, Paris 2003; SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Correspondance*, I–II, texte

Reálná místa Synesiova pobytu a jejich symbolické hodnoty

Synesios sám měl bezprostřední zkušenost se čtyřmi geografickými místy. V rodné Kyrenaice strávil většinu života (narozen asi 370 ve městě Kyréné, zemřel 413 zřejmě ve městě Ptolemais). V Alexandrii studoval filozofii u Hypatie (zřejmě mezi lety 390 a 398), zde se také oženil (zřejmě 404) a sem si rovněž přijel pro biskupské svěcení z rukou patriarchy Theofila (přelom 411/412). V Konstantinopoli vykonával misi jakéhosi vyslance Kyrenaiky u císařského dvora (zřejmě 399–402). Cestou do Konstantinopole roku 399 navštívil Athény.¹² Každé z těchto čtyř míst je reflektováno v Synesiových textech – a každé nabývá určitých symbolických hodnot.

Vůbec nejčastěji je pochopitelně zmiňována Synesiova vlast, Kyrenaika; v souboru listů je několik set výskytů. Při jejím pojmenovávání autor užívá řady výrazů, z nichž plyne pojetí vlasti coby soustředných kruhů: město Ptolemais (*Ep.* 4 a další) – provincie Pentapolis, jíž je Ptolemais centrem (*Ep.* 20 a další), neboť Kyrenaika byla od Diocletiana rozdělena na provincie Pentapolis a Suchá Libye – celá Kyrenaika – celá Libye v ještě širším, původně Hérodotově vymezení (tj. celé území mezi Nilem a Oceánem;¹³ *Ep.* 101). Současně však Synesios užívá výrazu Kyréné, názvu oné řecké kolonie, podle níž se celá oblast původně jmenovala, coby synekdochického označení pro celou Kyrenaiku (*Ep.* 5, *Ep.* 103, *Ep.* 118). Vedle toho jsou jmenovány další kyrénské lokality, nejčastěji přístav Fykús (*Ep.* 2 a další), dále města Erythrón a Darnis v souvislosti se sporem jejich biskupů (*Ep.* 66) a jednotlivě i řada jiných míst (viz zejména *Ep.* 92 a 94).

Mezi těmito soustřednými kruhy není hodnotového rozlišování. Současné hlavní město, eponymní bývalé hlavní město (jež je současně autorovým rodištěm), administrativně vymezená provincie i celá historic-

établi par ANTONIO GARZYA, traduit et commenté par DENIS ROQUES, Paris 2003; SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Opuscules*, I–III, texte établi par JACQUES LAMOUREUX, traduit et commenté par NOËL AUJOUAT, Paris 2004–2008. České překlady Synesiových citátů jsou mé vlastní.

¹² Chronologie převzata ze studie DENIS ROQUES, *Introduction*, in: SYNÉSIOS DE CYRÈNE, *Correspondance*, I, Paris 2003, s. XXIII.

¹³ Srov. HÉRODOTOS, *Historiae*, IV, 168–198.

ká oblast – to vše je autorem vnímáno jako osudem daná vlast, s níž je spjat rodovými kořeny, působením ve veřejném životě i emocionálními vazbami. Svědčí o tom výrazy jako „matka Kyréné“ (μήτηρ Κυρήνη, *Ep.* 5,15) či „posvátná Kyréné“ (ιερά Κυρήνη, *Ep.* 103,65), pastorálně idylický popis kyrénské krajiny (*Ep.* 148), vroucí modlitba za vlast v jednom z hymnů (s použitím výrazů „Libye“ a „Libyjci“ – *Hymnus* I,361 a 497) či naopak patetický nářek nad zkázou vlasti, hrozící z vpádů pouštních barbarů (*Katastasis*, II).

Kyrénská vlast ovšem pro Synesia navíc nabývá i specifických symbolických hodnot. Její jedinečnost tkví v tom, že její prajádro, město Kyréné, je stará řecká kulturní obec na pomezí oikumeny (její vznik z vůle bohů popisuje opět již Hérodotos)¹⁴ – a že se do dějin řeckojazyčné kultury několikrát výrazně zapsala. Synesios konkrétně vzpomíná filozofů vzešlých z Kyrény – zakladatele hédonistické školy Aristippa i protagonisty Nové Akademie Karneada (*Ep.* 53,20–22). Avšak právě tato slavná kulturní minulost, k níž patřily i (Synesiem přímo nejmenované) osobnosti jako Kallimachos, Eratostenés či Pindaros, písničci pro kyrénského krále Arkésiláa,¹⁵ stojí v Synesiově vidění v ostrém protikladu k úpadkové a netvůřící přítomnosti. V kontextu zápasu s násilnickým guvernérem Androníkem a jeho stvárci tak například Synesios zalká: „Želím slavné půdy Kyrény (τὸ κλεινὸν ἔδαφος), na které kdysi pobývali Karneadové či Aristippové, dnes však Ióannové a Iúliové.“ (*Ep.* 53,20–22). Kyrenaický patriotismus nabývá tudíž aspektu „patriotismu navzdory“: „Vlast pak je mi drahá jakožto vlast – přesto, že je tak nepochopitelně zkornatělá, pokud jde o filozofii.“ (*Ep.* 139,21–22)

Na pozadí tohoto deklarovaného kulturního úpadku pak stylizuje Synesios sebe sama coby posledního osamoceného vzdělance, který v Kyrenaice vůbec ještě působí: „Neslyšel jsem v Libyi mluvit nikoho o filozofii – pokud to nebyla ozvěna mého vlastního hlasu.“ (*Ep.* 101,30–32). K nesení této role „posledního vzdělance v Libyi“ se cítí být zvláště vyvolen a požehnán božským řádem: „Zdá se mi, že proto i hvězdy shlížejí vlídně na toho, který zůstal na celé této pevnině jediný, kdo na ně vzhlíží se znalostí.“ (*Ep.* 101,39–41). Jestliže tedy postoj „posledního vzdělance“, „posledního Řeka“ či „posledního Římana“ je jednou z oblíbených rétorických sebestylizací intelektuálů či politiků pozdní antiky (rýsy této sebestyliace lze najít stejně u Iúliana Apostaty

¹⁴ Stov. HÉRODOTOS, *Historiae*, IV,145–164.

¹⁵ Stov. PINDAROS, *Pythica*, IV a V.

jako v Symmachově kruhu, u Boëthia či Řehoře Velikého), Synesios z Kyrény je v této dlouhé řadě „posledních“ specifický tím, že zdůrazňuje svou „poslednost“ v lokálním kontextu: že se cítí „posledním“ na této staré výspě, na tomto geografickém pomezí řecké kultury.

Vedle výchozí Kyrenaiky je druhým nejčastěji zprítomňovaným geografickým bodem Alexandrie. O městě jako takovém, o jeho dějinách minulých i současných, mluví se přitom v listech velmi málo. Významy Alexandrie v Synesiově světě vyvstávají jinak.

Jeden význam vyvstává skrze témata listů, jež souvisejí s úředním poměrem Alexandrie a Kyrenaiky. „Veliká Alexandrie“, (μεγάλη Ἀλεξάνδρεια, *Ep.* 21,5) v Synesiových listech figuruje prvotně jako správní metropole, jíž je kyrenaická provincie podřízena a k níž směřuje své prosby a potřeby. V této souvislosti bývá zmiňován zejména nositel úřední hodnosti *comes Aegypti* (*Ep.* 142, *Ep.* 144, *Ep.* 146). Přestože Alexandrie a Egypt nejsou totožné, přestože Synesios užívá termínu „Alexandrie u Egypta“ (Ἀλεξάνδρεια παρ' Αἰγυπτου, *Katastasis*, II,3,1) – na rovině významu „vláda“ slouží jako pojmy v podstatě identické. Budiž poznamenáno i to, že Synesios je vůči této vládě naprosto loajální. Příslušnost Kyrenaiky pod egyptskou správu pokládá za věc přirozenou a zákonnou: „Proč ... když Egyptané vládnou kromě své vlastní země i všem okolo, by si měli jediní Libyjci vládnout sami? Mají jediní Libyjci předvádět tak absolutní odvalu, že by se vzepřeli zákonu?“ (*Ep.* 73,11–15) Tyto zdánlivě hyperloajalistické výroky ovšem Synesios pronáší roku 411, v kontextu ohrožení Kyrenaiky barbarskými útoky, jimž není schopna čelit sama, bez pomoci své metropole.

Ve druhém významu je Alexandrie centrem dění intelektuálního a duchovního. Spojení „Alexandrie = duchovní centrum“ vyvstává skrze osobnosti tří adresátů, žijících v Alexandrii: Herkúliána, Hypatie a patriarchy Theofila. Herkúliános byl Synesiovým přítelem za alexandrijských studentských let a podobně jako Synesios se poté začal věnovat veřejné činnosti. V listech jemu adresovaných se tudíž mimo jiné objevuje téma „jak setrvat u filozofických zásad i v činném životě“ (zejména *Ep.* 137) a probleskují i vzpomínky na společné alexandrijské mládí (*Ep.* 139). Se svou dávnou učitelkou Hypatií Synesios řeší intelektuální problémy, konzultuje některá svá díla a v závěru života jí adresuje i své nářky (*Ep.* 10 a 16). Ba Hypatia je pro něj jakousi polobožskou bytostí, která posvěcuje místa, kde působí. Alexandrie je přitom znovu synonymní Egyptu: „Egypt přijal Hypatiino semě a nechává je vzejít.“ (*Ep.* 136,16–17). Konečně na Theofila se Synesios obrací tónem stejně ucti-

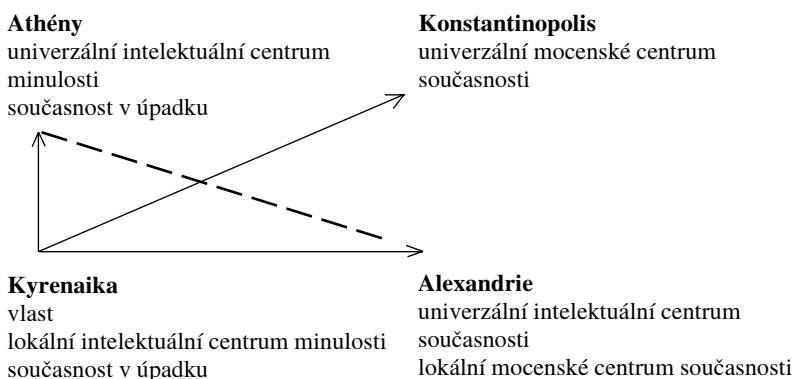
vým jako na Hypatii. Církevní autorita patriarchova je pro něj zcela závazná, nijak nezpochybňovaná a nijak si neprotiřečící s intelektuální autoritou Hypatiinou. Na jednom místě Synesios připomíná i zdroj této autority – apoštolskou poslušnost alexandrijských patriarchů (*Ep.* 107,61). Avšak s patriarchou řeší převážně praktické otázky církevní administrace, týkající se Kyrenaiky. O svých osobních tématech intelektuálních a existenciálních si s ním nepíše. Tento způsob vztahování k Theofilovi je tudíž jaksi na pomezí dimenze úřední a dimenze duchovní. I tím se ovšem potvrzuje, že Alexandrie je sídlem obojí autority.

Jestliže Alexandrie představuje intelektuální metropoli současnou – Athény, „posvátné Athény“ (ἱεραὶ Ἀθῆναι, *Ep.* 56,3), jsou v Synesiově vidění již jen fyzickým pozůstatkem po byvším intelektuálním významu. Zatímco o topografii Alexandrie se Synesios nikdy ani nezmínil – Athénami prochází jako pozorný „duchovní turista“, jako nostalgický poutník, vypočítává s použitím originální metafory konkrétní, duchovně mrtvé lokality, které kdysi měly co činit s kulturními dějinami (řeckojazyčného) lidstva: „Jako po obětovaném zvířeti zbývá kůže coby znamení, že tu kdysi byla živá bytost – tak, poté, co byla odtud filozofie vyhoštěna, zbývá zde leda se procházet a obdivovat Akadémii a Lykeion a, při Diovi!, Pestré sloupořadí, jež dalo jméno Chrysippově filozofii, ale nyní už není pestré ani seabeměně.“ (*Ep.* 137,8–14). Synesios se pohoršuje nad těmi, kdo si chtějí nárokovat nějakou duchovní moudrost jen díky tomu, že Athény užřeli. I proto podniká svou cestu do Athén: aby se nad ním ti, kdo athénskou zkušenost už mají, nemohli vyvyšovat (*Ep.* 56). Současné Athény ho zajímají z důvodů nikoliv intelektuálních, ale naopak veskrze „světských“: jako místo, odkud si lze nechat dovézt módní ošacení (*Ep.* 54).

Čtvrtým a posledním místem Synesiova pobytu byla Konstantinopolis. Stejně jako Synesios nepopisuje topografii Alexandrie, neřká ani nic konkrétního o Konstantinopoli coby městě. Konstantinopolis má v Synesiově díle jediný a jednoznačný význam. Je to prostě místo, kde sídlí císařský dvůr. Stejně jako vůči Alexandrii vztahuje se Synesios ke Konstantinopoli „úředně“, coby vyslanec rodné provincie. Avšak vztah k této nejvyšší autoritě je překvapivě jiný než k autoritám alexandrijským. Jeví se tak alespoň z řeči *O vládě*, přednesené na císařském dvoře. Nejde totiž o panegyrik, jak by se v dané situaci očekávalo (Synesios je přece u dvora proto, že od císaře žádá pomoc pro Kyrenaiku!) –, ale spíše o protreptikos. Řečník nepronáší chválu stávajícího císaře, nýbrž program ideální vlády podle pravidel filozofie. Pronáší ji jménem své

obce, staré řecké, kulturní tradicí bohaté obce Kyrény: „Kyréna mě vysílá k tobě, aby korunovala zlatem tvou hlavu a filozofií tvou mysl, obec řecká, dávná svým jménem (πόλις Ἑλληνίς, παλαιὸν ὄνομα), důstojné a slavené bezpočtem písní starých mudrců.“ (*De regno*, 3,1). Vzor idealizované starobylosti také implikuje onen program: ideální vláda má být prostá a mužná, jednoduchá a sebeobětovná. Vzhledem k realitě konstantinopolského, co do forem již „byzantinizujícího“ dvora tedy čírá staromilsky intelektuální utopie.

Čtyřúhelník reálných lokalit a jejich symbolických významů se tudíž skládá do jednoduchého diagramu:¹⁶

Geografické pojmy v Synesiově literárním světě a jejich symbolické hodnoty

V Synesiových textech je kromě míst, která znal z autopsie, zmiňována řada dalších lokalit. Buď proto, že souvisejí s adresáty jeho dopisů, anebo proto, že jsou součástí jeho vzdělanosti a jejich jmenování asociuje určité kulturní hodnoty.

Z míst spojených se Synesiovými korespondenčními přáteli nabývá symbolické hodnoty zejména město Hérakleia v maloasijské provincii Pontos, odkud pocházel Synesiův přítel Pylaimenés. V cyklu listů jemu určených (zejména *Ep.* 100 až 103 a *Ep.* 150 až 153) vede Synesios opakovaně řeč o nutnosti pěstovat filozofii. Vede ji k adresátovi jednak

¹⁶ Tento i následující diagram imitují reálné rozmístění příslušných lokalit jen v míře možného.

vzhledem k jeho „pragmatické“, „nefilozofické“ profesi právníka – a jednak vzhledem k místu. Hérakleia je totiž v listech paralelizována s Kyrénou: obě místa jsou v Synesiově interpretaci místem analogického kulturního úpadku, jemuž heroicky vzdorují právě jen oni, vzdělanci osamocení uprostřed svých obcí – byť jedním dechem vyznávají, že vědí, že jde o vzdor odsouzený k nezdaru: „Pokud (...) se nebudeš pokoušet znovu pozvednout Hérakleiu“ (*Ep.* 134,13–14); „Kdybych řekl, že filozofie sama dostačuje k oživení obcí – Kyréné by mě popřela, neboť ta padla ještě hlouběji než obce v Pontu.“ (*Ep.* 103,15–18).

V rámci těchto jeremiád Synesios nijak zvlášť netematizuje, kde přesně Hérakleia leží. Přesto lze vnímat i geografický kontext jeho paralelizace: jeho vlastní Kyrenaika se nachází na jižním pobřeží Středozemního moře, na hranici s africkými barbary, na periferii řeckojazyčného kulturního světa – zatímco Pylaimenova Hérakleia leží na břehu Černého moře, to jest zase na jiné periferii řeckojazyčné oikumeny. Proklamovaná kulturní osamělost obou přátel je tudíž implicitně posilována paralelismem situovanosti obou obcí. Zajisté, ve významu „kulturně upadající řeckojazyčná obec na periferii“ by mohla být Hérakleia nahrazena mnoha jinými konkrétními lokalitami. V Synesiově světě dostala tuto roli vlastně jen náhodou – jen díky okolnosti, že právě v ní žije a veřejně působí jeden z jeho korespondenčních přátel.

Zmínky o četných dalších lokalitách se ocitly v Synesiových textech už zcela bez vazby na jeho zkušenost – „jen“ z jeho literární vzdělanosti. Tento typ zmínek se také pochopitelně objevuje v Synesiových „literárnějších“ textech, spíše než v jeho (jistě jen relativně) „faktografických“ listech. A opět, pochopitelně, nejčastěji jde o lokality, o kterých mluví již klasická nebo helénistická literatura a které jsou spojeny s literárními či náboženskými aluzemi. V traktátu *Dión* je tak zmiňováno údolí Tempé (o němž psal Dión z Prúsy) či orákula z Delf a Didymy (*Dio* 3,3 a 15,4). V traktátu *O snech* jsou jmenovány Delfy, thessalské hory či Olympie s odkazem na hry (*De somniis* 10,2, 19,4 a 20,2). V *Chvále plešatosti* se vyskytuje celá plejáda „literárních“ lokalit – Thermopyly, Eleusis, athénská Akropolis, Trója, Attika, Chios atd. atd. (*Calv.* 3,3; 7,3; 19,3; 21,3; 21,5). V devátém z *Hymnů* se objeví Teos a Lesbos – ovšem jakožto veskrze literární, metonymické označení pro Anakreonta a Sappfó, neboli pro erotickou poezii, kterou právě Synesios psát nehodlá. Tato a další lokální jména znamenají dohromady jen jediné: vzdělanost, klasickou tradici a manifestaci autorovy obeznamnosti s ní.

Jedno „literární“ místní jméno z klasického Řecka hraje ovšem v Synesiově světě výjimečnou roli: Sparta. Prvotní důvod této výlučnosti je geograficko-genealogický: Sparta byla mateřskou obcí, odkud byla Kyréna v 6. století před Kristem (přes „mezistupeň“ Théry) založena. Kyréna je tudíž v Synesiově světě jakousi „novou Spartou“, Sparta „starou Kyrénou“. Synesios se opakovaně dovolává této historické vazby Sparta–Kyréna. Ta má v jeho čtenářích vyvolávat dojem historické vznešenosti, ba jisté vyvolenosti Kyrény v rámci řeckojazyčné oikumeny – a dojem zvláštního poslání autora samého.

Tato teze se ozývá v Synesiových textech bez ohledu na žánr a kontext. V *Hymnech* se modlí za to, aby byl této tradice hoden: „Dodej mým slovům účinnost, / dodej mým činům slávu, / hodnou dávného věhlasu / Kyrény a Sparty“ (ἀρχαίαις φάμας / ταῖς Κυράνας καὶ Σπάρτας – *Hymnus*, III,36–39). Ve sporu s guvernérem Androníkem tak mimo jiné píše, aby posílil svou pozici: „A pokud jde o mne – i kdyby nic jiného, linie mého rodu je doložena ve veřejných záznamech, už od onoho Eurysthena, který přivedl Dóry do Sparty, až k mému otci (*Ep.* 41,240 až 244).

Nejde však jen o samu starobylost kyrénské neboli „spartské“ tradice. Jde i o konkrétní hodnoty, jež s ní Synesios spojuje, zejména etické. „Spartanství“, „dórskost“, pro Synesia znamená – v souladu s obvyklou tradicí – „mužnost“, „statečnost“, „tvrdość“ a „stručnost“. Viz kupříkladu odvolání na modelového Sparfana – krále Leónidu: „Jsem totiž skutečně Sparfan (Λάκων γὰρ ἄνωθεν εἰμι) a znám dopis, který úředníci poslali Leónidovi: bojujte tak, jako byste měli zahynout – a nezahynete.“ (*Ep.* 113,17–19). „Spartský“ postoj ke světu přitom nemá být vyhrazen jen pro aristokraty dórského původu. Dokonce i když Synesios informuje své adresáty o uprchlém otrokovi své neteře, zdůvodňuje jeho nemravné počínání tím, že otrok „nevytrval na cestě filozofické a spartské“ (φιλόσοφον καὶ Λακωνικὴν ἐπιστάσιαν οὐκ ἤνεγκε, *Ep.* 145,8–9).

S etickými jsou spojeny i hodnoty estetické. Dórské zpěvy jsou už podle Platónova dělení přiměřené vznešenému, mužnému, slavnostnímu obsahu,¹⁷ a Synesios tudíž nejenže píše své *Hymny* v dórském dialektu, ale navíc i v *Hymnech* samotných reflektuje tuto volbu, „podle dórské harmonie“ (*Hymnus*, VII,1), „pro vážnější hymny / zapěj dórskou ódu“ (γεραρώτερους ἐφ’ ὕμνοισ / κελάδει Δώριον ᾠδάν, *Hymnus* IX,4–5).

¹⁷ Srov. PLATÓN, *Politeia*, III,399nn.

S tímto opakovaným vzýváním „spartského“ čili „dórského“, etického i estetického ideálu se ovšem poněkud zvláště pojí Synesiův způsob reakce na krizové události, jak se z jeho textů jeví. Je pravdou, že je schopen podnikat různé akce – viz jeho spor s guvernérem Androníkem (zejména *Ep.* 41) nebo jeho organizování obrany Kyrenaiky proti barbarům (zejména obě *Katastase*). Na druhou stranu však doprovází svá rozhodnutí často zdlouhavým, rétorickým sebezpytem, lkáním nad svým těžkým osudem a nad nutností taková rozhodnutí vůbec činit. To se týká zvláště kauzy jeho volby biskupem, jež mu způsobila těžké vnitřní dilema (viz zejména *Ep.* 105), ale vpsledku i neutuchajících a stále beznadějnějších bojů s barbary (opět obě *Katastase*). V obou těchto záležitostech Synesios sděluje, že uvažuje o naprosto ne „dórským“ řešení: o útěku. Z hlediska této studie je přitom zajímavé, kam chce utéci: poprvé chce „odplout přímo do slavného Řecka“ (εὐθὺ τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος, *Ep.* 96,19–20), podruhé mluví ještě konkrétněji: „Budu žít na ostrově (...) Kythéra je přímo naproti Pentapoli, tam mne snad jižní vítr donese“ (*Katastasis* II,4,2).

„Slavné Řecko“, případně „Kythéra“ tak v Synesiově symbolicko-geografickém světě nabývají ještě dalšího významu – významu místa, kam se dá utéci před realitou, místa slavné minulosti (Řecko), místa klidu (malý ostrov Kythéra), místa doufaného „*locus amoenus*“. Autor si zjevně není vědom ironie tkvící v tom, že tato záchranná „cesta na sever“ by ho reálně vedla do přímé geografické blízkosti oné vzývané „mužné“ Sparty. Té Sparty, po jejíž reálné návštěvě naopak – nakolik lze z textů soudit – nikdy nezatoužil.

Ze všeho zatím zjištěného plyne, že Synesiův geografický a kulturní obzor, reálný i literární, je povýtce totožný se světem řeckojazyčné oikumeny. I proto je hodno zkoumání, nakolik si je schopen či ochoten povšimnout toho, co leží mimo tento obzor – za hranicemi této oikumeny.

Na severu a jihu je situace jednoznačná: tam jsou nepřátelští barbari. S „jižními“ barbary, tedy s nomádky kmeny, ohrožujícími Kyrenaiku, Synesios zápasí doma (*Ep.* 69, 73, 78, 108, 113, 130 aj., a opět *Katastase*). Analogický zápas vede i se „severními“ barbary, avšak jinde a jinými prostředky: v době své misie v Konstantinopoli vede diplomatický a rétorický boj s vlivem Gótů na tamní císařský dvůr. V řeči *O vládě* mluví zejména o potřebě budovat armádu na domácích, nikoliv na barbarských lidských silách (*De regno* 19–21). *Příběhy egyptské* jsou pak celé koncipovány jakožto alegorie o zápasu „vlastenecké“ a „gótské“ strany na konstantinopolském dvoře.

Jinak je tomu směrem na východ. Tam se totiž v Synesiově vidění řecká kultura nestřetává prvotně s ohrožující fyzickou mocí barbarů – ale s jiným, „barbarským“ přístupem k duchovním věcem. Tento střet je tematizován zejména v traktátu *Dión*. „Řeckou“ cestou je syntéza literární kultury s duchovním úsilím – kdežto „mudrci barbarů“ (βαρβαροῦ σοφοί, *Dio* 9,6) postupují k náboženské znalosti a zkušenosti přímo, „bez kultury“. Jako příklady této „barbarské moudrosti“ jsou uváděni „Amús Egypťan“ (jehož identifikace není jednoznačná), Zoroaster, Hermés a Antonín Poustevník (*Dio* 10,5) – tedy postavy spojené buď s Egyptem, nebo s Persií.

Východ tedy znamená zdroj „jiné“ duchovnosti. O jeho přesnější popis či geograficko-duchovní členění Synesios neusiluje. Kupodivu žádné místo nemá v jeho obzoru Palestina čili svatá země křesťanství; a to ani poté, co se Synesios stane biskupem. Jen jedinkrát je zmíněna konkrétní palestinská lokalita – sídlo sekty essénů, „zcela blažená obec u Mrtvého Moře, uprostřed Palestiny, ležící nedaleko od Sodomy“ (*Dio* 3,1). I tuto lokalizaci však Synesios provádí jen díky tomu, že ho k ní dovedl jeho literární vzor – Dión, kterýžto už sám o essénech psal. Jinak se v Synesiově obzoru svatá země křesťanství ztrácí v nepřehledném a neurčitěm světě východní „barbarské moudrosti“.

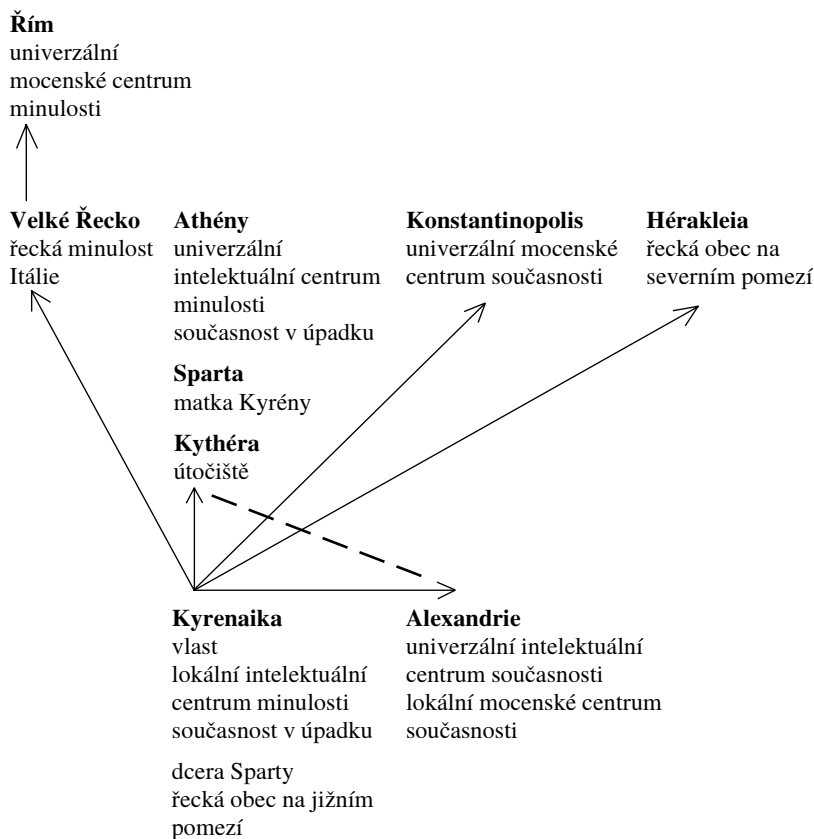
Naopak o vzdělanosti latinského Západu Synesios nic neví nebo se alespoň tváří nevědět, podobaje se v tom tak mnoha řeckojazyčným literátům římské epochy. Ale není to tak, že by se tvářil nevědět o Římě a římské říši. Naopak, řeč *O vládě*, určená pro mladého císaře Arkadia, je pro něj formulována jakožto pro císaře římského – a podpírána argumenty, branými z řeckých stejně jako římských dějin. Synesios klade Arkadiovi před oči onu proslavenou prostotu vládců dávného Říma (*De regno* 14,2 a 15,3), připomíná i starořímské odmítnutí královského titulu (*De regno* 15,3) či Spartakovo povstání coby příklad neblahých důsledků povolávání cizinců, Neřímanů, ke zbraním (*De regno* 20,4).

Právě i tento poslední příklad ukazuje, že pro Synesia je Řím jedním (byť z hlediska řeckého klasicismu „nelegitimním“) topem literární vzdělanosti, kdežto o reálném Římě a o reálné topografii latinského Západu autor neví téměř nic. Synesios totiž Spartakovo povstání klade do Gallie... To konkrétní, co zná z reálií Západu, jsou příklady z míst, která patří historicky a politicky Západu, ale kvetla na nich řeckojazyčná kultura: z jihoitalského a sicilského „Velkého Řecka“. Této oblasti věnuje Synesios výklad v traktátu *O daru*. Tamní souznění politiky s filozofií pokládá za důvod názvu „Velké Řecko“ a za příčinu rozkvětu (římské)

Itálie: „V Itálii tehdy byli jedni a titíž mužové jak žáky Pýthagorovými, tak představenými měst. Proto se jí přezdělo Velkým Řeckem (Ἐλλὰς ἡ μεγάλη), a to plným právem.“ (*De dono* 2,1)

Obraz míst, o kterých Synesios píše a příkládá jim nějaké významy – ať již je zná z autopsie či jen z literární vzdělanosti –, vyhlíží tedy takto:

severní barbaři

jižní barbaři

Transpozice geografických názvů

Obraz Synesiova geografického světa však musí být doplněn ještě o jeden typ používání místních názvů: o případy, kdy Synesios používá některé konkrétní geografické názvy, ale míní jimi lokality či pojmy jiné.

Prvním případem takovéto transpozice je pojem „Řím“. Jak konstatováno výše, Synesios si uvědomuje existenci „skutečného“, historického, italského Říma, a má o něm skromné literární znalosti. Avšak současně používá pojem „Řím“ v přeneseném významu. Na první pohled se zdá, že jde pouze o rozšíření pojmu na všechny obyvatele říše, latinské stejně jako řecké části – že tedy i on sám se vnímá jako „Říman“ v politickém smyslu, ve smyslu *in futuro* už „byzantském“ (Ῥωμαῖος). Synesiovy způsoby tohoto použití však nejsou až tak jednoznačné. Řekne-li například o sobě, že se stáhl z „římské politiky“ (πολιτεία Ῥωμαίων, *Ep.* 100,10), vztahuje to k odchodu od konstantinopolského dvora. Jistý úředník je nazýván „velkou nadějí Říma“ (*Ep.* 32,17) – jedná se ovšem opět o úředníka na konstantinopolském dvoře, nositele titulu *comes Orientis*. Podobně mluví o dalším konstantinopolském úředníkovi, že je „prefekt Říma“ (Ῥωμαίων ὑπαρχος, *Ep.* 79,68) a že má „zvětšit moc Říma“ (*Ep.* 51,13–14), a ještě o jiném, že spravuje „římské záležitosti“ (Ῥωμαίων πράγματα, *Ep.* 130,6). Spíše se tedy zdá, že pojem „římský“ u něj osciluje mezi významy „celoříšský“ a „konstantinopolský“.

Pokud pak mluví Synesios o svém vlastním pobytu v Konstantinopoli nebo o přátelích v Konstantinopoli, buď se vyhýbá přímému pojmenování, nebo užívá další transpozice, totiž metonymického označení „Thrákie“, tedy názvu provincie (a historické oblasti), v níž se Konstantinopolis nachází. Píše, že byl „vystaven sněhům Thrákie“ (*Ep.* 61,6) nebo že mu dopis od přítele přišel „z Thrákie“ (*Ep.* 88,1).

Konečně, v Synesiově díle se vyskytuje ještě třetí geografická transpozice – a do třetice se týká Konstantinopole. Tentokrát jde nikoliv o marginální zmínku, roztroušenou v dopisech nebo v traktátech, ale o systematickou literární strategii v díle *Přiběhy egyptské*. Jak připomenuto výše, toto dílo je vybudováno na složitém systému šifer, skrývajících komentář k aktuální říšské politice. Zatímco identifikace jednotlivých postav a historických událostí není jednoznačná,¹⁸ geografická

¹⁸ STOV. ALAN CAMERON – JACQUELINE LONG, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, Berkeley – Oxford 1993.

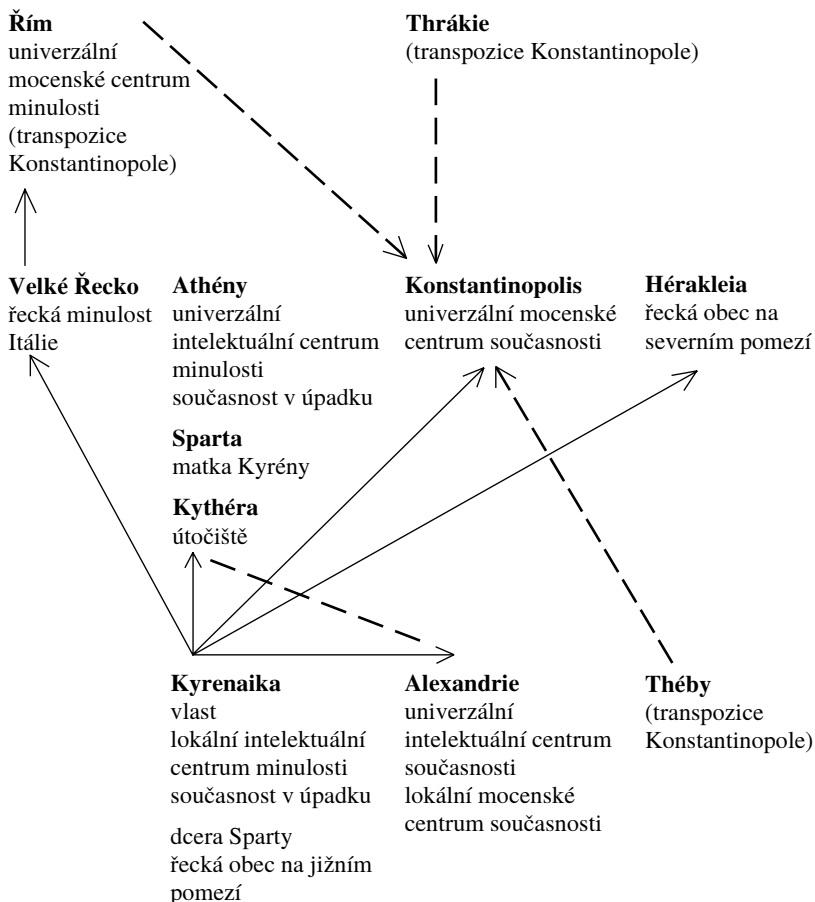
identifikace je naopak nepochybná. Hlavním dějištěm jsou egyptské Théby, jež mají symbolizovat Konstantinopolis. K jasnosti identifikace napomáhají právě i topografické údaje. Zdůraznění, že Théby se rozkládají na obou březích Nilu (*Aegyptiaca* II,6,1), sugeruje polohu Konstantinopole na obou březích Bosporu. Odkaz na slavné brány Théb pak naráží na reálný i symbolický význam hradeb Konstantinopole (*Aegyptiaca* II,2,8).

Synesios tedy ve svém díle používá celkem tři geografické transpozice – tři různé způsoby mluvení o Konstantinopoli, aniž by jedinkrát vyřkl slovo „Konstantinopolis“. Proč taková důslednost, proč taková vynalézavost? Jedno vysvětlení plyne z okolnosti, že samo pojmenování „Konstantinopolis“ nebylo v této době ještě zcela ustáleno a kolísalo mezi „Řím“, „Nový Řím“ a (vlastně neoficiálním názvem) „Konstantinopolis“.¹⁹ Druhé vysvětlení plyne ze Synesiova „literárního“ přístupu k reálnému světu. Konstantinopolis nepatří do geografického popisu světa, jak jej normuje klasická literární vzdělanost, do nepsaného „kánonu“ geografických názvů. Název „Řím“ do řeckého literárního kánonu také nepatřil – ale dlouhá řada staletí, která Řekové prožili s Římany a pod Římany, je přiměla smířit se s ním. Ne však zatím s Konstantinopolí: na to je příliš „nová“ a „neliterární“. A proto Synesios, ač v Konstantinopoli sám pobýval; ač si byl ze své politické praxe dobře vědom jejího centrálního významu; ač bojoval o její politickou budoucnost; ač měl přinejmenším nakročeno k tomu, vnímat se jako „Říman“, Ῥωμαῖος, v (proto)byzantském smyslu – přece nikdy nevyslovil její jméno. Bylo by to lze pokládat jen za podivínské pedantství klasicistického literáta, který se obrací zády k měnící se realitě – kdyby ze Synesiových textů nevyplýval současně obraz člověka, který se podle svých sil podílí na pokusech zachraňovat starý antický svět, a to slovy i skutky.

¹⁹ Srov. DEMETRIUS JOHN GEORGACAS, *The Names of Constantinople*, in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, 1947, s. 347 až 367.

Definitivní obraz světa Synesia z Kyrény vyhlíží tedy takto:

severní barbaři

jižní barbaři

Závěr

Co takto rekonstruovaný obraz Synesiovy reálné i symbolické geografie vypovídá o jeho osobnosti a díle? Kam ji umísťuje na jiné geografické mapě, tentokrát v přeneseném slova smyslu – na duchovní a kulturní mapě světa pozdní antiky, na „mapě“ osobností a děl jeho doby?

Při zkoumání této geografie se mnohokrát potvrdilo, že Synesios je obrácen od reálného současného světa ke světu klasické literatury. Ukázalo se rovněž, že křesťanská, biblická geografie – a to reálná i symbolická – v jeho obrazu světa zcela absentuje. Přitom se však křesťanství postupně včleňuje jak do jeho myšlenkového světa (teologické meditace v jeho *Hymnech*), tak do jeho praktického života (úkoly plynoucí z biskupské hodnosti). Bylo by spíše spekulací tázat se, zda by i křesťanské geografické symboly vstoupily do jeho textů, kdyby jeho biskupské působení bylo bývalo trvalo déle.

Synesios je v tomto ohledu jedním z řady pozdně antických literátů, jejichž textové dílo „žije“ v zásadě ve světě klasické antiky, ale tak, jak vstupuje křesťanství do jejich reálného osobního života, vstupuje, či přinejmenším některé jeho prvky vstupují, i do jejich díla textového. Synesiovo místo je tak (*mutatis mutandis*) po boku literátů, jako je Ausonius, Claudianus či Sidonius Apollinaris. Opačný model představují ti literáti, jejichž textové dílo tematizuje prvotně křesťanské syžety a/nebo křesťanská teologúmena, ale literární zpracování je ovlivněno klasickým vzděláním autorů – Iuvencus a další autoři „biblického eposu“, Grégorios z Nazianzu, Prudentius a mnozí jiní.

Právě proto si Synesiovo dílo uchovává svůj význam a přitažlivost i pro následující epochy, zejména pro humanistická a (proto)renesanční hnutí uvnitř středověku, v křesťanském středověku a v renesanci. Je totiž uchováváno, čteno a recipováno jakožto dílo křesťanského biskupa, občas dokonce ctěného jako světec – a přitom podává obraz klasického antického světa v „čistě“ podobě. A to včetně „čistě“ antické geografie.

Summary

THE REAL AND THE SYMBOLIC GEOGRAPHY IN THE WORK OF SYNESIOS OF CYRENE

Two geographies meet in the textual work of the rhetorician, philosopher and bishop Synesios of Cyrene. First, the real geography of the world of the late 4th and early 5th century AD, as observed from one particular place, namely an ancient Greek city of Cyrene, Libya. The other, the “literary” geography, common to Synesios as well as to all other classicist intellectuals of the Late Antiquity. The real, “experienced” geography of Synesios has four main points: 1) Cyrene = the homeland; a local intellectual center of the past; at present in decline. 2) Athens = the universal intellectual center of the past; at present in decline. 3) Alexandria = the universal intellectual center of the present; a local administrative center of the present. 4) Constantinople = the universal administrative center of the present. Other places are introduced into this system either through the addressees of Synesios’ letters or through his literary education. Besides the four points described above, the geography includes: 1) Sparta = “mother city” of Cyrene; consequently, the Cyrene is given the meaning “the daughter city of Sparta”. 2) Cythera = dreamed-off refuge. 3) Heracleia Pontike = another ancient Greek city on the (northern) edge of Barbarian world; consequently, the Cyrene is given the meaning “an ancient Greek city on the southern edge of Barbarian world”. Both the “northern Barbarians” and the “southern Barbarians” occupy the spaces beyond the borders of the civilised world. Moreover, Synesios uses several geographical terms in a transposition. Particularly it is Constantinople which is never named directly. It is described either as “Rome”, or as “Thrace”, or, in a fiction work *Egyptian Tales*, as “Thebes”. This way of avoiding the “non-classical” term represents the ultimate proof of Synesios’ stubborn classicism. Thus, the Synesios’ literary work, being held in honour as a work of a possibly saint Christian bishop, reproduced the model of a “pure” classical geography to the classicistically tuned intellectuals of the Middle Ages.

Keywords: Synesios of Cyrene; Greek Literature of Late Antiquity; Geography of Late Antiquity; Literary Classicism of Late Antiquity

MARTIN C. PUTNA, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, mcputna@volny.cz.